

Osmanlı Hukuk Sistemi İçinde Tıp ve Hekimlerin Yeri

THE ROLE OF MEDICINE AND DOCTORS IN JUDGE RECORDS DURING OTTOMAN PERIOD

Dr. Ömer DÜZBAKAR^a

^aTarih Bölümü, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, BURSA

Özet

Bu çalışmanın amacı Osmanlı döneminde hukuku ilgilendiren olaylarda tıp ve hekimlerin oynadığı rolü ortaya koymaya çalışmaktır. Ana kaynak olarak Bursa Kütüğü ve Bursa Şer'iyye Sicillerinden faydalanılmıştır. Bursa Kütüğü, Kâmil Kepecioğlu'nun 1930-1945 yılları arasında Bursa Şer'iyye Sicillerinden topladığı bilgileri kendi el yazısı ile Osmanlıca yazarak meydana getirdiği bir tür Bursa Ansiklopedisi mahiyetinde dört ciltlik bir eser olup şu anda Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, I-IV, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4519-4522 ile kayıtlıdır. Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin ise asılları Ankara Milli Kütüphane'de olup Bursa Büyükşehir Kütüphanesi'nde mikrofilmleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuk Sistemi, tıp, hekim, Bursa

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2005, 13:105-109

Abstract

The aim of this research is to reveal the role of medicine and doctors in cases related to justice in Ottoman period. "Bursa Kütüğü" and "Bursa Court Records" were used as main sources. "Bursa Kütüğü" which is written by Kâmil Kepecioğlu between the years 1930-1945 by collecting data from Bursa Court Records with his hand script in Ottoman Language is a kind of Encyclopedia of Bursa composed of four volumes. Now it is recorded in "Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi" as Kâmil Kepecioğlu, Genel Kit. with number 4519-4522. The manuscripts of Bursa Court Records are in National Library in Ankara and their microfilms are in Bursa Municipality Library.

Key Words: Ottoman justice system, medicine, physician, Bursa

Osmanlı döneminde hekim ve hastaların birbirleri üzerindeki hukuksal haklarına büyük önem verilmiştir. Bilindiği gibi o dönemde hasta (kendisi ya da küçük yaşta ise velisi aracılığı ile), rahatsızlığı ile ilgili olarak hekime müracaat ettiğinde ameliyat gibi ciddi bir teşhis konulduğunda ya da ilaç tedavisini gerektirecek bir durum söz konusu olduğunda kadı huzurunda karşılıklı bir anlaşma yapmaktaydı. Anlaşmanın amacı hastanın ameliyat sırasında ya da kullandığı ilaçtan dolayı ölümü halinde hekimin bundan sorumlu tutulmayacağını belirtmektir. Bu durum hem hasta hem de hekim haklarının savunulması açısından son derece önemlidir.

Hukuksal açıdan bu belgelere itibar edildiği ve hekim hakkında şikayetler olduğu taktirde incelenerek gereğinin

yapıldığını yine kayıtlara yansıyan olaylarda görebilmekteyiz. Gemlik kazasının Kurşunlu köyünden bazı kişiler 1684'de Hekim Hüseyin oğlu Abdurrahman Efendi hakkında, "bir sene evvel bize ilaç yapmak üzere akçalarımızı alıp bize mualece etmedi" şeklinde bir sene önce paralarını aldığı halde kendilerine hâlâ ilaç vermediğinden dolayı şikayette bulunmuşlardır. Abdurrahman Efendi de "bunlardan aldığım akçayı yine kendilerinin marazlarına göre mualecelerine harç ve sarf eyledim" diyerek aldığı parayı şikayette bulunan kişilerin hastalıklarının tedavisinde kullanılmak üzere gerekli ilaçların temini için harcadığını belirterek kendini savunmuştur. Davanın sonuca bağlanabilmesi için başhekim olan Mehmet oğlu Ali Efendi, Abdurrahman Efendi gibi hekimlerin ücreti birer zolotadır (30 para kıymetinde bir nevi gümüş sikke) diye haber vermek suretiyle hekim ücretleri için bir standart belirlemiştir.¹

Osmanlı döneminde boşama hakkı bazı durumların dışında erkeğe aitti. Bu durumlardan birisi de erkeğin hastalığı ya da innin adı verilen iktidarsızlığıdır. 1587'de Bursa'da Kasım kızı Raziye, Ali oğlu Mehmet adında bir kimseyle evlenmiştir. Bir süre sonra Raziye mahkemeye baş vurarak evlendiği sırada bazı kimselerin eşinin "Frenk

Geliş Tarihi/Received: 12.04.2004

Kabul Tarihi/Accepted: 23.09.2005

Yazışma Adresi/Correspondence: Dr. Ömer DÜZBAKAR
Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
16059, Görükle, BURSA
oduzbakar@uludag.edu.tr

Copyright © 2005 by Türkiye Klinikleri

zahmeti" olarak bilinen bir hastalığının olduğu konusunda kendisini uyardıklarını bildirmiştir. Mehmet ise böyle bir hastalığının olmadığını kendisinde bu hastalık var ise ve yahut evlendikten sonra ortaya çıkacak olursa "Raziye üç talâk ile benden mutallaka olsun", diyerek şart koşmuştur. Bir süre sonra hastalık ortaya çıkınca Raziye "üç talâk ile boş oldum", dediğinde Mehmet inkâr etmiştir. Bursa'da başhekim olan Sunullah oğlu Ataullah Çelebi ve Cerrahbaşı Bayezit oğlu Ahmet adlarındaki hekimlere müracaat edildiğinde, Mehmet'in bedeninde meydana gelen hastalığın halk dilinde "Frenk zahmeti" ve tıp dilinde ise "Karha-i habis" adıyla bilinen bir hastalıktır şeklinde görüş bildirdikleri halde Mehmet, talâk-ı selâse hakkında şartı inkâr etmiştir. Raziye ise şahitler ile iddiasını ispat ettiğinden dolayı davası kabul edilerek boşanmasına karar verilmiştir.¹

Kocası iktidarsız olan kadın onunla yaşamak istemiyorsa, mahkemeye müracaat etmek suretiyle evliliğinin feshini isteyebilirdi. Kadının böyle bir talepte bulunması durumunda, koca iktidarsızlığını kabul ederse kadı tarafından müracaat tarihinden itibaren bir yıllık bir süre tanınmıştır.² Abdal Mehmet mahallesinde yaşayan Emine adlı kadın kocası Mehmet hakkında dava açarak yedi ay önce evlendiklerini "...innin olmağla bu ana gelince bana vasıl olmamıştır..." şeklinde kocasının iktidarsızlığını dile getirerek durumunun ne olacağını sormuştur. Mahkeme ise nikâhın hâlâ geçerli olduğunu belirterek bir yıl tamamlanmaya kadar davayı te'cil etmiştir.³

Asıl konumuzu oluşturan hukuku ilgilendiren boyutuyla tıptan ve dolayısıyla hekimlerden bugün de olduğu

gibi otopside faydalanılmıştır. Bursalı Ramazan kızı Şahban Hatun'un oğlu Ali'nin, ustası Satılmış oğlu Celal tarafından dövülmek suretiyle ölümüne sebep olduğu iddia edilmiştir. Mahkeme tarafından Mevlana Ali Halife, Ramazan oğlu Ali ve Hekim Ahmet oğlu Mustafa ve Cerrah Hayreddin oğlu Pir Ahmet Çelebi gönderilip muayene ettiklerinde, müteveffanın üzerinde darp izi olmadığını 1552 Şubatında mahkemeye haber vermişlerdir. 1555'de Tahtakale'de vefat eden Abdullahoğlu Cafer, Karamanlı Abdurrahman tarafından vurularak öldüğü için şikâyet edilmesi üzerine muayene edildiğinde sol tarafında taun (veba) çıkardığı anlaşılıp, "ol yaradan adam ölmez ve taundan ölmüştür" şeklinde rapor etmişlerdir.⁴ (Belge 1)

Osmanlı döneminde, günümüzde olduğu gibi, işlenen cinayetler hakkında rapor tutulmaktaydı. 1572'de İbrahim adında bir taşçı, Gökdere'de Soğuk Pınar mevkiinde taş çıkarmaya gitmiş ve orada ölüsü bulunmuştur. Mahkeme ve mutasarrıf tarafından gönderilen kimseler cesedi incelediklerinde karnının yarılmak suretiyle işkembesi ve tüm bağırsaklarının dışarı çıkmış, oyluğunun kırılmış olduğunu ve yanındaki büyük bir taşta da kan birikintisinin bulunduğunu bunlardan başka kılıç, bıçak gibi nesnelere yapılmış bir yara bulunmadığını rapor etmişlerdir. Bu tür raporlarda işlenen suçları örtbas etmeye yönelik girişimlerde bulunulduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Hüdevendiğâr sancakbeyi Mehmet Bey İstanbul'a adam gönderip, Bursa kazasında bazı eşkıya ve haramzadelerin kavga edip yollarda ve evlerde adam katlettiğini ya da yaraladığını, sulh ve siyasete memur olanların haberi yok iken Bursa kadısı ve diğer kadıların her birinin birkaç bin akça rüşvet almak suretiyle ölüm şeklinin düşme sonucu

اولیوی - بدو ل - رضا قیز شاه بابہ خاتونہ اولی علی ارسی صائیکہ
 اولی صلیہ دکرک اولی سب اولی اریہ ایلمہ الیہ مکہ ج مولانا عیوضیہ رضا اولی
 علی وصیہ احمد اولی مصطفیٰ و جراح جلالیہ اولی بدو احمد علی کوندیوب معانیہ اولی کوندیوب معانیہ متوفانہ
 اولییز صوبہ الی اولییز ۱۵۵۹ ھ سے شہادتہ مکہ ج خبر دیریدر۔ [برجہ سئلہ ۵۲ - ۱۱۱]
 ۱۰۱۰ ، ۱۵۵۵ ھ تحت قلمہ وہ وفات الیہ بہ انہ اولی صفیہ قرہ مانہ بدو الرصی
 طرنتہ اریدرہ اولیہ تطایہ ایلمہ اوزریم حکم طرفہ صیہ صہ صلیہ و جراح علی
 صہ کوندیوب معانیہ اولی کوندیوب معانیہ اولی کوندیوب معانیہ اولی کوندیوب معانیہ اولی کوندیوب معانیہ
 اولی و طاعونہ اولی دیریدر [برجہ سئلہ ۵۴ - ۸۵]

Belge 1. K. Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, IV, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu.4522 : 49.

olduğunu bahane ederek keşif raporu düzenledikleri, bundan dolayı da fitne ve fesadın çoğaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine, “Bundan sonra sancakbeyinin emrindeki subaşılardan yaralanarak ölen kimselerin cesetleri keşif olunmaya” şeklinde merkezden emir gönderilmiştir.⁴

O dönemin ticari emtialarından biri de kuşkusuz esirlerdi. Esirlerin satın alındıklarında sağlıklı olmalarına dikkat edilir, değil ise alıcı ve satıcı mahkemelik olurdu. Buna dair bir örnek 1649’da yaşanmıştır. Bu tarihte Bursa esircilerinden İsmail oğlu Mahmut Beşe yine esircilerden Dede oğlu Ahmet’i dava edip yüz gün önce Mariye adında bir cariyeyle sağlıklı olduğunu sanarak yüz yirmi riyali guraşa satın aldığı halbuki cariyede südde adı verilen eski bir hastalık olduğunu iddia etmiştir. Bursa’da başhekim olan Mehmet Efendi mahkemeye çağırılarak, cariyeye muayene ettirildiğinde, südde marazı olduğu ve bu hastalığın cariyede eskiden beri var olduğunu söylemiştir. Yine hekimlerden dindarlığı ile meşhur Abdurrahman oğlu Ali Çelebi ve Ali oğlu İbrahim mahkemede, “südde marazı kadim olup, beş altı ayda ancak hasıl olur, eski ayıptır” şeklinde cariyenin südde hastalığına daha önce tutulmuş olduğunu söylediklerinden cariyeye satıcıya iade edilmiştir.⁴

Hekimler içinde görevlerini ihmal edenler derhal cezalandırılmıştır. Bursa kadısı, Yıldırım Bayezid Darüşşifası’nın başhekimisi olan Salih Efendinin, vazifesine bakmayıp, hastaların işlerinin yüzüstü kaldığını beyan ederek şikayet ettiğinden, İstanbul’da padişahın hekimbaşısı Mevlana Feyzi Mustafa Efendi’nin talebi üzerine, 1674’de görevinden alınarak yerine Tıbbiye Medresesinde şakirt olan Alim Efendi tayin edilmiştir.⁴

Bursalı cerrahlardan Saadettin, İstanbul’da cerrahlık yaparken şikayet edilmiş ve padişahın başhekimisi 1845’te kendisini çağırarak, tababet fenninde yeterli bilgisi olmadığını belirterek bundan sonra tababete müdahale etmemesi ve hastaları tedaviye cüret etmemesi konusunda uyarılmak suretiyle memleketi olan Bursa’ya sürülmüştür.⁴

Bu tür belgelerin özellikle cerrahlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bursa Kütüğü’nde “Ameliyat” başlığı altında bununla ilgili olarak verilen örnek belgeler şunlardır:

1- 1484’de Mevlâna Şükrullah Ahmet Çelebi, Hamza adındaki kölesi attan düştüğünde, cerrah İskender’e ayağını kesmek için izin vermiştir. Bu müdahaleden dolayı ölecek olursa da davacı olmayacağını belirterek hüccet (şer’î mahkemeden verilen belge) alınmıştır.

2- 1486’da Abdullah kızı Kadem oğlu Halil Mehmet’in kavuğunda (mesanesinde) taş olduğundan Cerrah Musa oğlu Hayreddin’e kavuğunu yarıp taşı çıkarması için izin vermiştir. Eğer ölürse bununla dava ve niza olmadığına dair mahkemeden hüccet almıştır.

3- 1487’de Ahmet oğlu Mevlâna Bedreddin’in mesanesinde taş olduğundan yarıp çıkarması için göz doktoru ve aynı zamanda cerrah olan Seyyid İbrahim oğlu

Abdulkadir’e izin vermiş eğer sıhhat bulmayıp ölürse kanı helal olsun diyerek kendisi ve ailesinden birisinin dava etmemesi için mahkemeden hüccet almıştır.

4- 1537’de Balık Pazarı’nda Nikola oğlu Dimitri’nin mesanesinde taş olduğundan çıkarmak için Cerrah Berekat oğlu Seyyid Ali’ye 300 akçe cerrahiye vermiştir. Eğer taş çıkarma ameliyatından Dimitri’ye bir zarar gelip ölürse davacı olmayacağına dair mahkemeden hüccet almıştır.

5- Hacı Mustafa oğlu Veli’nin boynundaki hanâzîr hastalığına ilaç ederken ölümüne sebep oldu diye kardeşleri Alemşah, Ali ve Selim Bursa’da cerrah olan Abdullah oğlu Rıdvan’ı 1560’da mahkemeye şikayet etmişlerse de daha sonra davalarından vazgeçmişlerdir.

6- 1561’de Arap Mehmet Mahallesi’nden Mürvet oğlu Murat, tenasül aletinde vaki olan hastalığı tedavi etmek için Hekim Yusuf oğlu Musa’ya iki sikkî altın verip tedavi edecek olursa daha fazla vereceğini ve kendisine verilen ilaçtan dolayı bir zarar görür ya da ölecek olursa ailesinden hiçbir kimse adı geçen hekimden davacı olmayacağına dair mahkemede beyanda bulunmuştur.

7- 1574’de Abdal Mehmet Mahallesi’nden Hüseyin oğlu Hasan’ın küçük oğlu Mehmet’in kasığında taş olduğundan çok acı çekmektedir. Cerrah Mehmet oğlu Hüseyin sanatında mahir olup pek çok kimseyi bu çeşit hastalıktan kurtardığından dolayı oğlu Mehmet’i cerraha teslim ederek tedavi etmesi için izin vermiştir. Çocuk eceli gelip ölecek olursa da bu hususta davacı olmayacağını belirtmiştir. Dava edecek olursa da “mesmû’ ve makbul olmaya” diyerek şikayetin dikkate alınmamasını talep etmiştir.

8- 1773’de Abdal Mehmet Mahallesi’nden İbrahim oğlu Mustafa bevl yolunda taş olduğundan dolayı Cerrah Mehmet oğlu Ali’ye başvurduğunu, tedavi sırasında eceli gelip ölecek olursa vârislerinden hiçbir kimsenin asla dava ve husumet eylememesini istemiştir. Kendisinin bu husus için dava olunursa hâkimler yanında mesmû’ olmamasını mahkemeye bildirmiş ve cerrah da bunu kabul etmiştir.

9- 1791’de Mihaliç (Karacabey) kazasının Saray Köyü’nden Kör Ali oğlu Mustafa’nın oğlu Ali’nin ayağına iki sene önce yaralama sonucu kalan kurşunu çıkarmak için Cerrah Üstat Hacı Hasan oğlu Hacı Hüseyin’in, sağ ayağını yaranın bulunduğu yerinden “şakk etmesine” izin vermiş, bu ameliyatta ölecek olursa da diyet talebinde bulunmayacağını bildirmiştir.⁵

Tıpla alakaları olmadığı halde bir takım ilaçlar yaparak halkın sağlığı ile oynayan kimi kişilerin ortaya çıkması üzerine devlet bu tür olayları önlemeye yönelik kararlar almış ve hukuksal açıdan yaptırımlar da uygulamıştır. Bu konuda en fazla suistimale uğrayan konulardan biri de aşıdır. 1849’da taşrada tıpla alakası olmayan ve aşılı bilmeyen birtakım kişilerin gelişigüzel ilaç vermekte ve çocuklarla ahaliyi gelişigüzel aşılamağa olduğu ve halkın sağlığı ile oynandığı haber alınmıştır. Bundan sonra

mahalle halkından alınması söz konusu olmaktadır. Böylelikle faili bilinmeyen olayların sayısında bir düşme sağlandığı gibi daha sonra ceza ödememek amacı ile mahalle halkının karanlıkta kalma ihtimali olan pek çok olayı kadıya kaydettirdikleri görülmektedir.⁶ Öyle ki I. Selim'in Saruhan Sancağı Siyasetnamesi'ne göre, mahallede işlenen bir cinayetin fâili mahalle halkı tarafından bulunmaz ya da saklanır ise bütün mahalleli cezalandırılırdı.⁷ Özellikle yaralama ve ölüm gibi durumlarda kendisine bir şikayet ulaştığında kadı derhal içinde çoğu zaman bir hekimin de bulunduğu bir keşif ekibini olay yerine göndermekteydi.

Kara Şeyh Mahallesinde oturan Kamer adlı kadının oturduğu evinin kuzey tarafında bulunan duvarının 6 gün önce yıkılması sonucu yaralandığı komşuları tarafından bildirilmiş, durumun keşfi ve kadının muayene edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Mevlana İbrahim bu iş için görevlendirilmiş, duvarın kadının üzerine yıkılmasından dolayı sağ ayağının parmakları ile sol baldırının yaralandığı görülmüş, durum kadından sorulduğunda o da evinin duvarının yıkılmasından dolayı yaralandığını "...cerehat-ı mezkuremin te'siratından naşi mütevefat olursam mahalle-i merkume ahalisinden kat'a bir kimesne ile dava ve nizâ'ım yoktur..." şeklindeki ifadeyle bu yaralanmadan dolayı

ölümü halinde mahalle halkının bir sorumluluğunun olmadığını dile getirmiştir (Belge 2).⁸

Görüldüğü gibi Osmanlı hukuk sistemi içinde hekim ve hastaların hakları gözetilmiş, adli davalarda hekimlerin görüşlerine başvurulmuş ve onların verdikleri raporlar dava sonuçlarında son derece önemli rol oynamıştır. Tıpta mahareti az olan hekimler derhal görevlerinden alınmak suretiyle yerlerine yenileri atanmıştır. Her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de tıpla alakaları olmadığı halde halkın sağlığıyla oynayan kişiler ortaya çıkmış ve bu kişilere karşı çeşitli önlemler alınmıştır.

KAYNAKLAR

1. Kepecioğlu, K. Bursa Kütüğü, II, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4520: 125, 238.
2. Cin, H. Eski Hukukumuzda Boşanma, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1988: 89.
3. Bursa Şer'iyye Sicilleri B 112 26a.
4. Kepecioğlu, K. Bursa Kütüğü, IV, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4522: 49, 75-76, 97, 114.
5. Kepecioğlu, K. Bursa Kütüğü, I, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., nu. 4519: 168-170, 191, 325.
6. Abacı, N. Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001: 200-201.
7. Akgündüz, A. Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, III, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991: 191.
8. Bursa Şer'iyye Sicilleri B 90 94b.